

РУСЬКЕ ВОЄВОДСТВО РЕЧИ ПОСТПОЛІТОЇ

УДК 94(4-11):352-057.9 «13/14»

Богдан Гебура (Івано-Франківськ, Україна)

ПЕРЕДУМОВИ УТВОРЕННЯ СИСТЕМИ УРЯДІВ У РУСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ

У статті розглянуто історичні передумови утворення урядів в Руському воєводстві. Оцінено польський досвід становлення адміністративних посад та їхній вплив на управління державою. Проаналізовано участь шляхти в становленні системи урядництва.

Ключові слова: Польське королівство, П'ясти, уряд, урядництво, Руське воєводство.

Після смерті останнього представника гілки Романовичів королівство Русі як політичне, до кінця не інституалізоване, утворення фактично перестало існувати. Спадщина Романовичів невовзі перейшла в розпорядження королів Польщі «за мечем» литовської, а «за кужелем» – руської династії Ягеллонів. У 1434 р. Владислав II Ягайло долучив підвладні йому руські землі до вже існуючих норм права на решті територій. Так постало Руське воєводство як нова адміністративно-територіальна одиниця у складі держави *Regnum Poloniae*. Від того часу руська шляхта зрівнювалася у правах зі шляхтою решти земель, тут поширилася урядницька ієрархія як повітово-земська система управління територією, відбувалися активні культурні взаємозв'язки різних теренів великої держави.

Актуальність даної теми передбачена двома моментами. Перш за все, про українське середньовіччя і ранній модерний час нам, на жаль, відомо не так багато, як цей період заслуговує. По-друге, дослідження даної теми має «пролити світло» на стан студій Руського воєводства – до певної міри спадкоємця королівства Русі.

Витоки урядництва, як системи адміністративно-політичного апарату, та й загалом частини реформ, що відбувалися на землях королівства Русі династії Романовичів наступних триста років після загибелі останнього представника їхнього роду 1323 р., слід частково шукати в історії сусідньої держави – королівства Польщі.

Regnum Poloniae, як і будь-яка середньовічна монархія, вибудовувала свою адміністративну ієрархію для управління розлогими територіями. Цей процес був досить довгим і складним, перш ніж дійти того зразка, який було застосовано на територіях воєводства Руського. Для розуміння генези урядництва варто коротко описати цей процес у державі П'ястів, адже чимало урядів та урядницьких функцій у Польській державі постало ще до створення 1320 р. королівства Польщі.

Варто наголосити, що на початковому етапі польської державності володарі з династії П'ястів успадковували трон по прямій лінії – тобто від батька до сина. Формально творцем польської держави вважається Мешко, котрий зумів об'єднати під своєю владою чимало кількості земель навколо резиденційних осередків у Гнєзно, Познані, Острова Ледницького. Болеслав I, його син і перший король Польщі, значно розширив територіальні межі держави. Державний устрій його володінь базувався на князівській владі, яка передавалася у спадок і регулювалася також нормами звичаєвого права. Місцевих урядників, яких призначав і усував володар, називали

comites. Польський відповідник цій посаді – спочатку *pan*, а потім – *kasztelan*. До їхніх функцій належали військова та судова. Резидували вони в укріпленнях, відомих як *grodi*¹. Фелікс Конечний зазначав, що гродовий устрій був однією з найстаріших польських адміністрацій, яка дбала про оборону держави і все, що з цим пов'язано. Однак тодішня ситуація не відповідала усім потребам суспільства, окрім захисту від зовнішніх ворогів². Каштеляни також керували князівськими або королівськими маєтками, відповідали за стягнення різного роду послуг і данини, (наприклад, *podwoda* – забезпечення возами і кіньми чи *narzaz* – данина худобою) тощо³.

Заступником князя (рідше – короля, адже до 1320 р. королівські традиції тут так і не оформилися) в питаннях війни і миру був *wojewoda*, або *palatinus* – головний урядник двору. Йому допомагали канцлер (*cancelarius*), скарбник (*thesaurarius*), а також цілий гурт придворних, зокрема комірник (*camerarius*), який завідував палатами, чашник (*pincerna*), стольник (*dapifer*), мечник (*encifer*), хорунжий (*vexilifer*) і ін.⁴

У XII ст. землі Пястів зазнали характерної для середньовічної Європи роздробленості на окремі самостійні князівства. В цю добу перелічені вище уряди з'явилися на кожному з дворів провінційних князів і згодом, коли 1320 р. Володислав Локетек офіційно набув королівської гідності, зменшити кількість провінційних урядників було не так просто. Отож уряд воєводи, що спершу був єдиним, постав у кожній провінції, залишаючись символом регіональної влади протягом наступних століть. Воєводи зберігали повний апарат князівського двору навіть тоді, коли регіональні князівства зникли. У багатьох випадках вони могли чинити опір наказам короля, якому *de iure* підпорядковувалися. Владислав Локетек намагався протидіяти цим відцентровим тенденціям, тому дотримувався прикладу чеських королів, запровадивши нову й набагато густішу мережу місцевих урядників⁵.

Урядницьку структуру, яка склалася після 1320 р., можна умовно поділити на три головні категорії і декілька другорядних. Їх виділяють за старшинством:

- уряди сенаторські;
- уряди центральні;
- уряди земські (куди й належать урядники Галицького староства);

До другорядних чинів та посад відносять:

- уряди двірські;
- уряди військові;
- уряди гродські;
- судові уряди;
- уряди міські;
- уряди сільські⁶

Із запровадженням польського права на землях колишнього королівства Русі, поступово поставала розгалужена система урядників на зразок тої, яка вже чітко була створена у королівстві Польща. Однак до часу офіційного постановня Руського воєвод-

¹ Дейвіс Н. Боже ігрище: історія Польщі / пер. з англ. П. Тарашук. Київ : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. С. 103–104.

² Koneczny F. Dzieje administracji w Polsce. Komorów : Antyk – Marcin Dybowski, 1999. S. 5.

³ Urzędnicy centralni i nadworni Polski XIV–XVIII wieku. Spicy / opr. K. Chłapowski, S. Ciara i in. Kórnik, 1992. № 405. S. 79.

⁴ Дейвіс Н. Назв. праця. С. 104.

⁵ Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. S. 38.

⁶ Koneczny F. Op. cit. S. 91.

ства існував перехідний період 1349(1387)–1434 рр., обумовлений тривалим протистоянням за спадщину династії Романовичів та існуванням на колишніх їхніх територіях змішаної польсько-угорсько-руської системи урядництва. Часом після впровадження нових урядів (старости, каштеляна) залишалися й старі (воєводи, сотського, тивуна, десятника та інші). На початку XV ст. більшість руських урядів остаточно занепали⁷.

Але які ж уряди колишнього королівства Русі існували у цей період? Професор Олег Однороженко зазначає, що його адміністративний устрій в перехідний період дуже відрізнявся від чинної системи управління на польських теренах. Тодішній устрій виразно спирався на традицію киево-руської доби. Учений виділяє уряд воєводи, який не варто плутати з однойменним урядом польської адміністрації. Ці воєводи підпорядковувалися генеральним або звичайним старостам, виконували функції їхніх заступників або очільників повітів, що не мали власного старости. Умовно кажучи, за своїм статусом вони відповідали підстаростам. Цьому воєводі також підпорядковувалися менші урядники, зокрема судді, тивуни, соцькі, десятники, писарі та дяки⁸.

Новим явищем для українських земель цього періоду було впровадження уряду старости (чеський з походження). До такої практики вдавалися Казимир III, Людовик I Анжуйський та Володислав Опольчик, а згодом королева Ядвіґа та її чоловік Владислав II Ягайло. У 1352 р. постав уряд генерального руського старости (*capitaneus terrarum Russiae*), що діяв до утворення Руського воєводства. Адміністративним центром генерального руського старости був Львів⁹. У джерелах зазначається, що першого старосту звали Абрам Барановський¹⁰. Він був намісником короля в провінції, мав широкі військові й адміністративні компетенції, управляв королівськими маєтностями¹¹.

Окрім генерального руського старости, було введено уряд звичайного старости, який урядовав у окремих повітах і репрезентував королівську владу. Відзначено, що 1390 р., за свідченнями джерел, уряд старости постав у Галичі¹². Проте неясно, чи галицький староста був залежний від генерального чи ні.

Отже, з огляду на описані вище події утворення урядів у Галицькому старостві і Руському воєводстві загалом відповідало логіці подій. Це супроводжувалося прагненням титулованої верхівки Руської землі отримати ті ж права, що і польська шляхта. Остання також значно розширювала свої права у перехідний період ліквідації форм правління, відомих за часів Руського королівства. Першим таким випадком став привілей Людовіка I виданий у Кошиці 17 вересня 1374 р., взорований на артикули «Золотої булли» 1222 р. Андрія II. В обмін на визнання своїх доньок наступницями польського трону, король погодився на чималу кількість поступок знаті (обов'язок шляхти приймати королівський двір у своїх маєтностях, шляхта мала право не брати участі у військових виправах за межами королівства тощо). Згодом ці

⁷ Грушевський М. С. Історія України-Руси. Т. 5. Львів, 1905. С. 309.

⁸ Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. Київ : Темпора, 2011. С. 97.

⁹ Михайловський В. М. Руське генеральне староство. URL : http://www.history.org.ua/?termin=ruske_generalne_starostvo

¹⁰ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. Wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego. T. II. Lwów, 1870. S 2.

¹¹ Грушевський М. С. Назв. праця. С. 316.

¹² Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1987. Zeszyt 1 : Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka): spisy / oprac. K. Przyboś. S. 65.

права з доповненнями були підтверджені Владиславом II Ягайлом у Петрівському привілеї 1388 р. Володислав Ольгердович Червінським привілеєм 1422 р. зобов'язався не карбувати монети без згоди коронних панів і не конфісковувати майна шляхти без вироку суду.

Владислав II Ягайло 1427 р. на з'їзді у Галичі пообіцяв зрівняти руську шляхту в правах із коронною в обмін на присягу вірності йому і його наступникам¹³. Це було підтверджено Єдлінським привілеєм 1430 р. Згідно з ним знать було звільнено від будь-яких обов'язків щодо короля, крім сплати двох грошей з лану та участі в посполитому рушенні. Відповідно до привілею шляхта могла чинити суд над власними підданими, набувала особистої недоторканності, її майно не підлягало конфіскації¹⁴. Відтак відбувалося поступове розширення шляхетських прав.

Отже, говорячи про передумови утворення урядів у Руському воєводстві, треба розуміти, що це був цілком логічний і закономірний процес інституалізації королівства Польщі на нових для себе землях колишнього королівства Русі. Урядництво як феномен, притаманний Польському королівству, став звичним для наших теренів після їх інкорпорування Казимиром III, Людовіком I і врешті – Владиславом II Ягайлом. Інтенсивна зовнішня політика польських королів штовхала до розвитку і впровадження урядів на новоприєднаних територіях. Урядницька ієрархія спочатку поступово впроваджувалася на руських землях від середини XIV ст. Започаткував цю тенденцію король Казимир III 1352 р., надавши Абраму Барановичу уряд генерального руського старости. Руська шляхта, розуміючи всі прерогативи і можливості від реформ, була активним поборником їх упровадження. З огляду на це можна вважати, що, створюючи владу короля на місцях, руські урядники природно долучалися до управління державою. Тому питомо польська модель адміністративно-територіального устрою, вибудована на європейській манер, була досить вміло освоєна руською шляхтою.

The article examines the historical background of the formation of governments in the Ruthenian Voivodeship. The Polish experience of establishing administrative positions and their impact on the state governance is evaluated. The participation of the gentry in the formation of the system of government is analyzed.

Key words: Kingdom of Poland, the Piasts, government, governmentality, Ruthenian Voivodeship.

¹³ Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. Київ : Темпора, 2011. С. 85–87.

¹⁴ Szczer S. Historia Polski. Średniowiecze. Kraków : Wyd-wo Literackie, 2006. S. 555–556.